

Ключевые слова: психологическая компетентность, моделирование контекста педагогической деятельности, схемы контекстуального моделирования.

DESIGN OF CONTEXT OF EDUCATIONALLY CORRECT ACTIVITY IN TEACHING OF PSYCHOLOGICAL DISCIPLINES

E. V. Ramzani

In the article basic directions of design of pedagogical activity context are specified in teaching of psychological disciplines.

Keywords: psychological competence, design of pedagogical activity context, charts of contextual design.

Рамзані Елліна Вікторівна – старший викладач кафедри психології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Луганськ, Україна) E – mail: e.ramzani@mail.ru

Ramzani Ellina Viktorivna – senior lecturer of Psychology department of Luhansk Taras Shevchenko National University (the city of Luhansk) E – mail: e.ramzani@mail.ru

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка Л. Л. Бутенко (Луганськ, Україна)

Reviewer – Butenko L.L., Assistant Professor of the Department of Pedagogics of Luhans'k Taras Shevchenko National University (Luhans'k, Ukraine)

УДК 37.037

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

С. Ф. Рашидов

У статті проаналізовано теоретичні аспекти виховання толерантності - світоглядної, моральної та психологічної якості індивіда, що дозволяє йому приймати або не приймати інші соціальні та культурні норми (ідентичності) в межах поваги до прав людини.

Проблема толерантності є однією з найбільш складних і суперечливих. В Європі на весь голос заявили про крах мультикультуралізму як ідеології толерантних відносин між соціальними спільнотами. У жовтні 2010 року канцлер Німеччини А. Меркель заявила про неспроможність політики мультикультуралізму: «Установка на те, що ми будемо мультикультурне суспільство, живемо поряд і радіємо одне одному, ця установка повністю провалилася» [19]. Перша особа європейської держави визнала, що толерантні відносини між різними культурними, релігійними та етнічними групами встановити на європейському континенті не вдалося.

В освітній, культурній, релігійній, політичній сферах громадського життя проблема толерантності є досить актуальною при нестійких суспільних відносинах, за відсутності належного правового і морального регулювання, систематичних порушень прав людини. У період виборчої кампанії Україна стає тотально інтолерантною зі знайомими нам ярликами: бандерівці, москалі тощо. Невипадково американський філософ і педагог Джон Дьюї вважав, що виборчий процес – це не тільки участь у виборах, це величезний виховний захід [10, с. 157].

Хоча при визначенні змісту поняття «толерантність» традиційно посилаються на роботи Дж. Локка «Досвід про віротерпимість» (1667) і «Послання до віротерпимості» (1689 р.) (який, до речі, на батьківщині став жертвою релігійно-політичних інтриг), ідея толерантності, на наш погляд, зводиться до євангельського: «... немає ні Елліна, ні Іудея, ні обрізаного, ні необрізаного, варвара, Скіфа, раба, вільного, але все та в усьому Христос» (До Колосян. 3.11).

Гене́за поняття «толерантність» (втім, як і інших цінностей громадянського суспільства) збігається за часом зі становленням в європейських країнах інститутів громадянського суспільства і формуванням вільної, автономної особистості. На думку німецького філософа Ю. Габермаса, толерантність як цінність громадянського суспільства виникає у зв'язку з конфесійним розколом у Європі і спочатку має обмежене смислове навантаження – терпимість до інших релігійних вірувань. Як наслідок, коли уряди почали видавати декрети про толерантність, розпорядчі документи про толерантну поведінку стосовно релігійних меншин, толерантність поступово стає правовим поняттям [23].

Вивчення існуючих концепцій дозволяє зробити висновок про багатозначність і багатоаспектність поняття «толерантність». Ю. Габермас розглядає толерантність у контексті конкуренції бачень світу, цінностей і теорій, а Гете відкидав толерантність як образливу поблажливість і прихильність [23]. У науковій літературі зустрічаються різні концепції толерантності: ліберальна, природно-правова, утилітаристська [11], а в академічному словнику є навіть її математична формула [21]. Аналіз наявних нині дефініцій толерантності свідчить про великий плюралізм дослідницьких позицій, аж до діаметрально протилежних, що, судячи з усього, обумовлено як методологічними підходами, так і великою кількістю контекстів вживання цього поняття. Наприклад, І. Р. Арцибашев узагальнив і систематизував основні підходи до формулювання дефініцій толерантності в етимологічному, соціально-філософському, релігійно-філософському, етичному і психологічному аспектах [2]. На думку Л. І. Рюминої, «системоутворюючим чинником» толерантності є особистісний компонент – установки, цінності і смисли, що визначають реальну поведінку особи [20]. Різні підходи до концептуалізації толерантності з точки зору толерантних та інтолерантних соціальних взаємодій проаналізовано в роботі О. Г. Хижняк [25, с. 69–70]. Найчастіше феномен толерантності визначається як цінність громадянського суспільства, що виявляється у праві всіх індивідів бути різними, забезпеченні згоди між конфесіями, політичними, етнічними та іншими соціальними групами, повазі до різноманітності культур, цивілізацій і народів, готовності до розуміння і співпраці з людьми, що відрізняються зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями і віруваннями [27].

Філософське визначення толерантності дано П. Ніколсоном в його фундаментальній статті «Толерантність як моральний ідеал». П. Ніколсон вважає, що головними характеристиками толерантності як морального ідеалу є: «1. Відхилення. Те, до чого ставляться толерантно, відхиляється від того, що суб'єкт толерантності вважає належним, або від того, що він робить як належне. 2. Важливість. Предмет відхилення нетривіальний. 3. Незгода. Толерантний суб'єкт морально незгодний з відхиленням. 4. Влада. Суб'єкт толерантності має владу, необхідну для спроби придушити предмет толерантності (або принаймні чинити опір, чи перешкодити йому). 5. Невідторгнення. Толерантний суб'єкт не застосовує своєї сили, дозволяючи тим самим існувати відхиленню. 6.

Благість. Толерантність вірна, а толерантний суб'єкт є благий» [15]. В той же час, на думку М. Б. Хомякова, сьогодні практично відсутня сучасна філософська теорія толерантності, оскільки «одні з існуючих визначень мають досить широкий і тому абстрактний характер, інші через свою вузькість не можуть розглядатися як вичерпні» [26, с. 5].

Відповідно до «Декларації принципів толерантності», «толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності» [9]. Поняття толерантності у визначенні ЮНЕСКО означає перш за все активне ставлення до універсальних прав і основних свобод людини. Таким чином, толерантність – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини; іншими словами, вияв терпимості, співзвучний повазі до прав людини.

Зміст запропонованого нами визначення толерантності зводиться до такого. Толерантність – світоглядна, моральна та психологічна якість індивіда, що дозволяє йому приймати або не приймати інші соціальні та культурні норми (ідентичності) в межах поваги до прав людини. З цього визначення випливає, що фундаментом виховання у душі толерантності є права людини – навчання людей тому, в чому полягають їхні права і свободи з метою забезпечення цих прав і прагнення до захисту прав інших.

Змістом толерантності є терпиме ставлення до «різного», «іншого», повага до «інакшості», іншої ідентичності, культури, іншої думки, різних форм самовираження і вияву людської індивідуальності на основі визнання прав і свобод людини. «Інший» – це той, хто включений до спільного з нами комунікативного простору, але відрізняється від «нас» культурою, релігією, етнічною приналежністю. Байдужа особа, що виявляє низьку соціально-психологічну чутливість до «інакшості», навряд чи буде толерантною. У кожному разі критерії толерантності можуть бути різними. В одних випадках індивід є толерантним, а в інших – ні. Ця якість може бути властива як окремій особі, так і соціальним групам, громадським об'єднанням, політичним партіям, міжнародним організаціям і державам. У політичній публіцистиці, а нерідко і в науково-педагогічних дослідженнях, поняття «толерантність» вживається як синонім поняття «терпіння». Тим самим виявляється нерозуміння сутності толерантності як світоглядної і

морально-правової якості індивіда. Безліч значень слова «терпіти» у словниках В. Даля і С. Ожегова вказує на відмінність між «толерантністю» і «терпінням» як різними поняттями [8; 18]. Терпіння є якістю, що відображає лише один з аспектів толерантності, їх не можна вважати тотожними поняттями. Будь-яке толерантне ставлення як визнання індивідом, соціальною групою права іншого на власне переконання, інтереси припускає терпимість і терпіння, але не всяке терпіння означає толерантність. Наприклад, такі психо-фізіологічні стани, коли людина відчуває (терпить) біль, страждання, гіркоту не мають відношення до толерантності як поведінкової диспозиції або чесноти.

Толерантності як цінності громадянського суспільства відповідають такі форми взаємодії людини і соціальних груп як діалог і співпраця. Проблема виховання толерантності багато в чому впливає з проблеми здатності до діалогу, здатності сприймати світ іншої людини, групи, культури, що має право на існування, незважаючи на істотні відмінності від звичного нам світу, і здатності знаходити спільну мову, домовлятися на основі рівноправ'я і визнання відмінностей. І навпаки, інтолерантність, нетерпимість багато в чому пов'язана з нездатністю до діалогу, з монологічним ігноруванням ціннісних відмінностей «інших» або покладанням на них усієї відповідальності за наявні конфлікти і розбіжності.

У своїх роздумах про користь екзистенціалізму для психології А. Маслоу доходить висновку, що «кращий спосіб розуміння буття іншої людини, або принаймні спосіб, необхідний для формулювання деяких припущень, полягає в тому, щоб опинитися в її світогляді і стати здатним побачити світ її очима» [16]. Оскільки толерантність є якістю як індивіда, так і соціальної групи, і держави, то в кожному випадку критерії толерантності можуть бути різними. Ми припускаємо, що в одних системах соціальних координат індивід може поводитися толерантно, а в інших – інтолерантно (або до однієї соціальної групи толерантно, а до іншої – навпаки). У цьому зв'язку становлять інтерес роздуми про різні категорії носіїв інтолерантної поведінки Р. Г. Апресена: «В основі нетерпимості дуже часто лежить не просто відчуття власної винятковості, але свідомість власної винятковості. Нетерпимість дуже гостро виявляється на рівні змістовного спілкування. Це помічаємо у нетерпимості до чужих поглядів, у дискримінації за

ідеологічними мотивами. У сфері науки також доводиться стикатися з ситуаціями, коли кожна сторона в академічному спорі вважає, що є один шлях до істини і саме опонентів не дано зрозуміти цей шлях» [1].

Оскільки толерантність перекладається з латинської як «терпіти», «переносити», то перед нами постає концептуальна проблема, яку можна сформулювати таким чином: «Яка раціональна структура ставлення, необхідного від толерантної особистості?» Іншими словами: «Що саме має «терпіти» ця особистість» [23]: образу наших релігійних почуттів, батьківщини чи образу наших близьких? Якщо у студентському колективі терпимо ставляться до того, що хтось є кришнаїтом, інший буддистом чи атеїстом, значить у цьому молодіжному середовищі встановилися толерантні відносини, у свою чергу це означає, що члени колективу поважають гідність, тобто права і свободи один одного (в даному випадку – свободу совісті та віросповідання). Інтолерантний характер мають поведінка, висловлювання індивіда, змістом яких є зневажливе ставлення до прав і свобод іншої людини. В ідеалі будь-яка толерантна дія повинна містити характеристики того, що необхідно приймати і терпіти, і тим самим толерантність одночасно повинна окреслювати свої межі. Такими межами, що визначають зміст толерантної поведінки, на наш погляд, є права і свободи людини, покликані забезпечувати свободу і автономію індивіда як члена громадянського суспільства, його юридичну захищеність від будь-якого незаконного зовнішнього втручання. Індивід приходить до розуміння іншого через визнання і поваги його прав і свобод. Цей механізм лежить в основі формування толерантного ставлення до іншого.

Зміст толерантності як цінності громадянського суспільства визначають міжнародні стандарти прав людини. Концепція прав людини визнає переважаюче значення гідності кожної людської істоти як неповторної та унікальної індивідуальності. Загальні права і свободи людини виступають як моральний орієнтир толерантності, основою культури толерантності і визначають її межі, зокрема щодо всіх форм інтолерантності. Отже, найважливіше в толерантності полягає в утвердженні цінності людської гідності: людська гідність є фундаментальною цінністю прав людини. Наприклад, розділ перший Хартії Європейського Союзу про основні права і свободи називається «Гідність». А стаття перша цього документа, яка також містить поняття гідність, говорить: «Гідність людини недоторканна. Її необхідно

поважати і захищати» [24]. Гідність особистості має лежати в основі конструкції демократичного суспільства: люди можуть жити разом у полікультурному суспільстві за умови поваги до гідності один одного. Кожен індивід правової держави зобов'язаний «поважати людську гідність незважаючи на расу, колір шкіри, стать, мову, релігію, політичні та інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини» [17]. Навпаки одним з недоліків, скажімо, авторитарних режимів є те, що вони не поважають гідність своїх громадян і ставляться до пересічних громадян у кращому разі з байдужістю, а в гіршому – з презирством. Американський політолог і філософ Френсіс Фукуяма в одній з останніх робіт («Прагнення до гідності») глибинні причини «арабської весни» пояснює прагненням до гідності: «Основним питанням було питання почуття власної гідності, до якого всі ми прагнемо, або його відсутності. Але гідність не відчувається, якщо вона не визнана іншими людьми – це, по суті, соціальне і політичне явище» [28].

Ще один аспект толерантної поведінки полягає у тому, що зміст і межі толерантності не повинні визначатися односторонньо, а тим більше авторитарно [23]. Межі і зміст толерантної поведінки повинні влаштовувати суб'єктів взаємодії, а правила толерантних відносин повинні бути взаємно визнані. Тільки таке визначення сфери толерантності, яке однаковою мірою переконує всі задіяні сторони, здатне відвести вістря нетерпимості. Суб'єкти взаємодії повинні щораз брати до уваги ціннісну систему протилежної сторони, якщо їм необхідно спільно домовлятися про правила, за яких вони мають намір виявляти взаємну толерантність – чесноту, «яка допомагає досягнути миру і сприяє заміні культури війни культурою миру» [9].

В основі інтолерантної поведінки можуть лежати різні підстави: це і економічні, і політичні, і навіть побутові причини. Наведемо простий приклад. Студенти-українці не люблять іноземних студентів через те, що їх виселяють з гуртожитку, а на їх місця поселяють саме іноземців. Тим самим університет порушує їхні права, принижує людську гідність наших, українських студентів.

У формуванні толерантної людини важливу роль відіграє як виховання, так і освіта в галузі прав людини. Головна мета освіти в галузі прав людини полягає у створенні такого культурно-правового середовища, в якому всі розуміють, захищають і поважають права

людини. Згідно з «Декларацією принципів толерантності» виховання є ефективним засобом попередження нетерпимості, а «виховання в дусі толерантності починається з навчання людей того, в чому полягають їхні загальні права і свободи, щоб забезпечити здійснення цих прав, і з заохочення прагнення до захисту прав інших» [9].

Із усіх форм і видів толерантності найбільш значущою є міжособистісна толерантність – особливий спосіб побудови взаємин, міжособистісної взаємодії і спілкування з іншими людьми, у тому числі – «інакшими». Саме у цьому виді толерантності яскравіше виявляються всі основні аспекти проблеми толерантності – як з точки зору вивчення її, так і з точки зору розвитку і навчання [5]. Міжособистісний рівень толерантності має первинне значення в роботі викладача вищого навчального закладу, і саме тут, на жаль, відчувається досить істотний дефіцит поваги і терпимості. У повсякденній педагогічній практиці нерідко можна зустріти прояви педагогічної інтолерантності різної міри – від байдужості до «власної думки» студента до відвертого знецінення і навіть приниження самого студента через «неправильні погляди». Відповідно до «Декларації принципів толерантності» «толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності» [9]. Сутність міжособистісної толерантності – готовність людини вийти за межі вузького кола «своїх» (відмінних від «інших» за будь-якою ознакою – національністю, вірою, соціальним походженням, віком тощо) назустріч іншим людським світам. У цьому вимірі головна «внутрішньоособистісна умова» толерантності – це розуміння природності та неминучості відмінностей між людьми і готовність поважати ці відмінності, а також визнання прав і свобод кожної людини, здатність до співіснування з іншими (інакшими) людьми, до вступу з ними до ненасильницьких форм взаємодії, тобто готовність і здатність до діалогу.

Відома діалогічна концепція М. М. Бахтіна визначає діалогічну природу особи, для якої діалог з іншою особою є способом її найбільш повноцінного існування і розвитку [3]. Діалог (особливо міжкультурний) дозволяє уникати поділу за етнічним, релігійним, лінгвістичним або культурним принципом. Він дає нам можливість на основі поділюваних усіма цінностей віднаходити конструктивний підхід до різної ідентичності. Міжкультурний діалог – відкритий і важливий обмін

думками на основі поваги між індивідами, а також соціальними групами різної етнічної, культурної, релігійної і мовної приналежності. Міжкультурний діалог є головним інструментом у вихованні толерантності. Відсутність діалогу позбавляє кожного можливості зустрічі з іншими культурами, необхідними для розвитку особистості і суспільства в глобалізованому світі. Відокремлені і закриті один для одного співтовариства породжують клімат, ворожий для індивідуальної автономії особистості і перешкоджають здійсненню прав людини та основних свобод. Відмова від діалогу призводить до стереотипного сприйняття інших людей, породжує взаємні підозри, тривогу і напруженість в комунікативному просторі. Навпаки, діалог лежить в основі довірчих відносин. Саме діалог як особлива форма взаємодії дає суб'єктам спілкування можливість подолати внутрішній дискомфорт щодо іншої ідентичності. Крім того, при «зустрічі з інакшістю» людина вступає у внутрішній діалог з самою собою, наслідком чого може бути психологічна готовність внутрішнього «я» до взаємодії з «інакшістю» [7]. Навпаки, «відмова від діалогу призводить до стереотипного сприйняття інших людей, породжує взаємні підозри, тривогу і напруженість в суспільстві» [4]. Таким чином, виховання толерантності ми розуміємо як перманентний діалог.

Міжкультурний діалог як взаємодія ціннісних установок, світоглядних поглядів, традицій, типів поведінки і способів життя сприяє повазі до прав людини і основних свобод: «Прояв толерантності, співзвучний повазі до прав людини, не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожний вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це означає визнання того, що люди за своєю природою відрізняються виглядом, становищем, мовою, поведінкою і цінностями і мають право жити у світі і зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть нав'язуватись іншим» [12]. Ще раз зазначимо, що у Декларації принципів толерантності підкреслюється: «найбільш ефективним засобом запобігання нетерпимості є виховання. Виховання у дусі толерантності починається з навчання людей тому, в чому полягають їхні спільні права і свободи, щоб забезпечити здійснення цих прав і підсилити прагнення до захисту прав інших. Виховання у дусі толерантності слід розглядати як невідкладне

найважливіше завдання... Воно має бути спрямоване на протидію впливу, що викликає почуття страху і відчуження щодо інших. Воно має сприяти формуванню у молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення і вироблення думок, заснованих на моральних цінностях» [9]. Для виховання культури толерантності необхідно скоординувати зусилля різних соціальних інститутів: сім'ї, громадських (у тому числі міжнародних) організацій, ЗМІ, органів державної влади, інститутів правотворчості. Зі всіх соціальних інститутів особливу роль відіграє інститут освіти. У доповіді «Про виховання в XXI столітті» Міжнародна комісія при ЮНЕСКО встановила чотири головні принципи створення майбутнього: навчитися жити (learning to be); навчитися знати (learning to know); навчитися робити (learning to do); навчитися жити разом (learning to live together). Усі члени комісії погодилися, що четвертий принцип – уміння жити з іншими у суспільстві – найголовніший і що підростаюче покоління необхідно виховувати в дусі взаєморозуміння і діалогу між народами, людьми різних національностей, релігій, культур [13]. Ми маємо керуватися ідеєю про те, що слід сприяти ширшому взаємному розумінню в світі, розвитку вищого почуття відповідальності і солідарності з урахуванням усіх наших духовних і культурних відмінностей. Освіта, що забезпечує доступ до знань для всіх, покликана відігравати цілком певну роль у вирішенні цього універсального завдання: допомогти зрозуміти світ і зрозуміти іншого для того, щоб краще зрозуміти самого себе [6, с. 60]. Тому що «... добре розуміння власної культури і відчуття ідентичності можуть бути основою для відкритого ставлення і поваги до різноманітності способів вираження в культурі» [12].

Отже, як головну підставу міжособистісної толерантності можна виділити усвідомлений і ціннісно-осмислений особистісний вибір, відповідно до якого людина, маючи власну думку, позицію, поважає і визнає право іншої людини сприймати і мислити інакше, бачить цінність різноманіття, а також готова будувати взаємодію на основі розуміння і врахування інших точок зору. Саме тому для успішного особистісного і суспільного розвитку дуже важливо, щоб у індивідів людських спільнот якість соціального суб'єкта переважала над якістю соціального об'єкта (включаючи останнє, а не навпаки), щоб людина не уподібнювалася речі як соціальному об'єкту, забуваючи про те, що вона сама виробляє речі, забуваючи про своє коріння. З цієї точки зору кожний соціальний

індивід одночасно є і об'єктом, і суб'єктом. Соціальними передумовами нової системи освіти мають бути вимоги до виховання людини, здатної до життя у соціальних умовах, що постійно змінюються, адаптованої до сучасного суспільства, людини, що адекватно сприймає навколишній світ, має стійкий цілісний світогляд, що утверджує загальнолюдські цінності. Стратегія системи освіти має бути орієнтована не на минуле або сьогоднішнє, а на майбутнє. Орієнтиром на перспективу мають стати слова культуролога Ю. Лотмана: «У нас немає культури цінувати іншу людину, ми всі хочемо, щоб вона була такою, як я, щоб з нею було легко розмовляти. Чим більше люди поважають різницю між собою та іншими, тим більше вони суспільні, оскільки суспільство – це не набір солдатів, а оркестр, де кожний інструмент грає свою мелодію. Якби ми всі були однаковими, навіть виконаними за найкращими рецептами, ми б просто не вижили: суспільство тримається на відмінностях між людьми. Треба забезпечити людині право бути іншою» [14, с. 29–30].

Вияв толерантної поведінки залежить від необхідних умінь і здатностей: вступ до діалогічних відносин, встановлення співробітництва в процесі взаємодії, здатність до толерантного спілкування і відстоювання власної точки зору; готовність до толерантного ставлення до висловлювань інших; здатність сприймати ситуацію плюралізму думок і вміння віднаходити компроміс; толерантна поведінка в умовах зіткнення протилежних думок і оцінок. Толерантні відносини є основою громадянської злагоди в суспільстві, що означає консенсус з найважливіших проблем суспільного життя, погодженість між різними соціальними групами.

Література

1. Апресян Р. Г. Толерантность и ценности гражданского общества [Електронний ресурс] / Р. Г. Апресян – Режим доступу: http://www.sakharov-center.ru/publications/Cennosti_i_lichnost/09.htm
2. Арцыбашев И. Г. О некоторых аспектах проблемы определения толерантности / И. Г. Арцыбашев // Известия Уральского государственного университета. – 2007. – № 54. – С. 165–178.
3. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского / М. Бахтин. – М., 1963. – 473 с.
4. «Белая книга по межкультурному диалогу» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.coe.ru>

5. Братченко Л. С. Психологические основания исследования толерантности в образовании [Электронный ресурс] / Л. С. Братченко. – Режим доступа: <http://hpsy.ru/public/x831.htm>
6. Воспитание и образование в международном праве и национальном законодательстве: [сборник документов] / [сост.: С. Ф. Рашидов, Г. П. Шевченко, С. С. Рашидова, Авт. вступ. статьи С. Ф. Рашидов] – Луганск: Изд-во «Ноулидж», 2011. – 368 с.
7. Гершунский Б. С. Образовательно-педагогическая прогностика. Теория, методология, практика: [учебное пособие] / Б. С. Гершунский – М.: Флинта: Наука, 2003. – 768 с.
8. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка [Электронный ресурс] / В. И. Даль. – Режим доступа: <http://www.vidahl.agava.ru/>
9. Декларация принципов толерантности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tolerance.ru/declar.html>
10. Дьюи Д. Реконструкция в философии. Проблемы человека / Д. Дьюи; [пер. с англ., послеслов. и примеч. Л. Е. Павловой]. – М.; Республика, 2003. – 494 с.
11. Ильинская С. Г. Толерантность как принцип политического действия: история, теория, практика / С. Г. Ильинская. – М., Праксис. – 2007. – 288 с.
12. Ключевые компетенции для обучения в течение всей жизни. Рекомендации Парламента Совета Европы от 18 декабря 2006 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lihachev.ru/chten/1956/1957/2026/pdf>
http://adukatar.net/wiki/index.php?structure_id=221
13. Культура мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iv-obdu.ru/content/view/249/66/>
14. Лотман Ю. Мы живем, потому что мы разные / Ю. Лотман // Глобалистика как область научных исследований и сфера преподавания. – М.: «МАКС Пресс». – 2008. – 411 с., С. 29–32.
15. Николсон Питер П. Толерантность как моральный идеал [Электронный ресурс] / Питер П. Николсон. – Режим доступа: http://www.eunnet.net/vestmention/01_02/007.html
16. Маслоу А. Экзистенциальная психология – что в ней есть для нас? [Электронный ресурс] / А. Маслоу. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/masl/ekz_psih.php
17. Международный пакт о гражданских и политических правах [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
18. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / С. И. Ожегов. – Режим доступа: <http://www.ozhegov.ru/>
19. Плещунов Ф. О. Германия: натиск на ислам [Электронный ресурс] / Ф. О. Плещунов. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2012/28-07-12.htm>
20. Рюмшина Л. И. Библиотека психологии и педагогики толерантности / Л. И. Рюмшина // Вопросы психологии. – 2002. – № 2. – С. 130–131.

21. Толерантность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://matematik-dictionary.info>
22. Устав ООН уа 28-й сесії ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/documents/charter/preamble.shtml>
23. Габермас Ю. Когда мы должны быть толерантными? О конкуренции видений мира, ценностей и теорий [Електронний ресурс] / Ю. Габермас. – Режим доступу: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/1-6-2006/habermas.pdf>
24. Хартия Европейского Союза об основных правах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eulaw.edu.ru/documents/articles/eu4.htm>
25. Хижняк О. Г. Соціологічні підходи до вивчення соціальних проблем (на прикладі концептуалізації толерантності) / О. Г. Хижняк // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу суспільства. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010 – № 16. – С. 66–71.
26. Хомяков М. Б. Проблема толерантности в христианской философии / М. Б. Хомяков. – Екатеринбург, 2000. – 132 с.
27. Tolerance.ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tolerance.ru/p-main.shtml>
28. Fukuyama F. The Drive for Dignity [Електронний ресурс] / F. Fukuyama. – Режим доступу: http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/01/12/the_drive_for_dignity

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВОСПИТАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ

С. Ф. Рашидов

В статье проанализированы теоретические аспекты воспитания толерантности - мировоззренческого, морального и психологического качества индивида, что позволяет ему принимать или не принимать другие социальные и культурные нормы (идентичность) в пределах уважения к правам человека.

THEORETICAL ASPECTS OF TOLERANCE EDUCATION

S. F. Rashidov

The author of the article analyses the theoretical aspects of tolerance education - world view, moral and psychological qualities of the individual, that allow him to accept or not other social and cultural norms (identity) within the limits of respect for human rights.

Рашидов Сейфулла Фейзуллайович - доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ, Україна)

Rashidov Seyfulla Feyzullayovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Chair of Pedagogics of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Luhans'k, Ukraine)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Є. А. Зеленов